

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ**  
**BAKİ DÖVLƏT UNIVERSİTETİ**

**FİLOLOGİYA fakültəsinin**  
**Ümumi dilçilik kafedrası**

**5704.01 – Dil Nəzəriyyəsi**  
**ixtisası üzrə doktorluq**  
**imtahanı proqramı**

**Kafedra müdiri**

**N.Q.Cəfərov**

**Tərtibçilər**

**Ə.Rəcəbli**

**Bakı – 2023**

**Giriş**

Dil və dilçilik. Dilin çox cəhətliyi. Dilçilik elminin mürəkkəb quruluşlu olması. Konstruktiv dilçilik. Funksional dilçilik. Genetik dilçilik. Dilçiliyin yeni istiqamətləri. Sociolinqvistik. Psixolinqvistik. Etnolinqvistik. Koqnitiv dilçilik. Linqvokulturologiya. Linqvosemiotika

### **Dilçilik tarixi**

Qədim dövr və orta əsrlər dilçiliyi. İntibah dövrü və XVII-XVIII əsrlər dilçiliyi. Müqayisəli tarixi dilçiliyin yaranması. V. Humboldtun dilçilik görüşləri. Ümumi dilçiliyin yaranması. Gənc qrammatiklər məktəbi. XX əsrin əvvəllərində dilçilik. F. de Sössünün "Ümumi dilçilik kursu" əsəri. Strukturalizm. Struktur. Dilçilik məktəbləri. Dilçiliyin yeni istiqamətləri.

### **Dilin mahiyyəti**

Dilçilik elminin obyektini kimi dil. Dil, nitq və nitq fəaliyyəti. Dilin və nitqin funksiyaları. Dilin və nitqin fərqləndirilməsi. Dilin funksiyaları: 1) Kommunikativ funksiya 2) Tənzimləyici funksiya 3) İdrak funksiyası 4) Akkumulyativ funksiya 5) Milli-mədəni funksiya 6) Ekspressiv funksiya 7) Estetik funksiya 8) İdeoloji funksiya. Dilin yardımçı vasitələri. Nitqin funksiyaları.

### **Dilin təbiəti**

Dilin işarəliyi semiotika işarələr haqqında elmi kimi. Semiotika elminin bölmələri; Sintaqmatika, semantika və pragmatika. Təbii və süni işarələr. Əlamətlər və şərti işarələr. Signal, simvol və substitutlar.

Linqvosemiotika .Linqvosemiotik məktəblər .1) Fenomenoloji məktəb 2) Operasional məktəb 3) Bilateral məktəb. Dil işarəsi Dil işaresinin ixtiyariliyi. Mutlq və nisbi ixtiyarilik. Dil işaresinin şərtiliyi. Dil işaresinin iri tərəfliliyi. Dil işaresinin xəttiliyi. Dil işaresini sabitliyi və dəyişkənliyi .

### **Dil sistemi kimi**

Sistem anlayışı. Struktur anlayışı. Dil sistemi və dil strukturu. Sistemin açıqlığı və qapalılığı. Homogen və heterogen sistemlər. Dil sistemləri sistemi kimi. Dil sistemi üsurləri arasında əlaqə münasibətlər. Dil vahidləri. Dil və nitq vahidləri. Dil və nitq vahidlərinin oxşar və fərqli xüsusiyyətləri.

Fonem dil vahidi kimi Dilçilikdə fonem nəzəriyyələri. Morfem dil vahidi kimi. Dilçilikdə morfem nəzəriyyələri. Söz dil vahidi kimi .Sözün mahiyyəti. Söz işaresinin xüsusiyyətləri. Nominativ dəyərliklik və sintaqmatik valentlik.

### **Söz birləşməsi dil-nitq vahidi kimi.**

Cümlə dil-nitq vahidi kimi.

Dil vahidləri arasında əlaqə və münasibətlər. Material və semantik əlaqə və münasibətlər. Birtərəfli və ikitərəfli əlaqə və münasibətlər. Paratqmatik və sintaqmatik əlaqə və münasibətlər. İyerarxiq əlaqə və münasibətlər. bir səviyyəti və səviyyələr arası əlaqə və münasibətlər. Bir istiqamətli və çox istiqamətli əlaqə və münasibətlər.

Sistemlər sistemi olan dilin iyerarxiq təşkili. Dil vahidlərində variantlılıq. Variant və invariant, Dil səviyyələri, Dil səviyyələri və dil vahidləri, Fonoloji səviyyə, Morfoloji səviyyə, Leksik -semantik səviyyə, Sintaktik səviyyə, Dildə aralıq səviyyələr, Aralıq səviyyə vahidləri,

Dil quruluşu nəzəriyyəsi, İzomorfizm nəzəriyyəsi, Səviyələrin iyerarxiyası nəzəriyyəsi, Linqvistik tipologiya, Morfoloji tipologiya baxımından dil tipləri, Təcrid olunan dillər, Aqlütinativ dillər, Flektiv dillər,

Tipoloji dilçiliyin yeni istiqamətləri, Mərhələli tipologiya, Kvantitativ tipologiya, Determinativ tipologiya, Struktur tipologiya, Səviyələr tipologiyası, Sintaktik tipologiya, Kontensiv tipologiya, Kontensiv tipologiya baxımından dil tipləri, Neytral dil tipi, Sinifli dil tipi, Aktiv dil tipi, Erqotiv dil tipi, Nominativ dil tipi

### **Dil və təfəkkür**

Dil və şüur, dil və təfəkkür münasibətləri. Dilə qədərki təfəkkür problemi. Dil və şüur; şüura qarşı münasibətdə dilin funksiyaları; təfəkkürə qarşı münasibətdə dilin funksiyaları; dilə qarşı mübasibətdə təfəkkürün funksiyaları.

Dil və məntiqi təfəkkür. Söz və məfhum. Cümlə və hökm. Qrammatik və məntiqi kateqoriyalar. Dilin məna tipləri, struktur dil mənaları; məntiqi dil mənaları; koqnitik dil mənaları; emosional dil mənaları; konnotativ dil mənaları; həqiqi və məcazi mənalar.

Dilin inikas funksiyası. Dil vahidlərinə kontekst. Dil nisbiliyi nəzəriyyəsi.

Paralinqvistika. Jest və mimika. Jestin növləri; ritmik jestlər; emosional jestlər; işarə jestləri; təsviri jestlər; simvolik jestlər.

### **Dil və cəmiyyət**

Dil ictimai hadisə kimi. Dil və ictimai şüur. Dilin mənşəyi nəzəriyyələri. İnsan dilinin mənşəyi və ayrıca dillərin mənşəyi məsələsi; Cəmiyyətin, dil və şüurun yaranmasının qarşılıqlı əlaqəsi. Dilin inkişafı. Dilin inkişafında qeyri-bərabərlik. Dilin inkişafında fasiləsizlik. Dillərin divergensiya və konnergensiyası. Dilin inkişafında dildaxili və dılxarici amillərin rolu. Dilin inkişafında cəmiyyətin rolu. Cəmiyyətin sosial təşkilinin, cəmiyyətin sosial differensiasiyasının, iqtisadi inkişafın, demoqrafik dəyişikliklərin üstqurum səciyyəvi hadisələrin, mədəni inkişafın dilə təsiri.

Dilin məhəlli və ictimai təbəqələşməsi. Məhəlli dialektlər. Dilin sosial dialektləri: jarqon, arqo leksikası, şərti və gizli dillər.

Ədəbi dil. Ədəbi dilin üslubları. Yazılı və şifahi ədəbi dil.

Dilin ictimai tipləri. Milli dil. Beynəlxalq dil. Dillərin konteksti. Qarışıq dillər. Dillərin ittifaqı. Dillərin çarpazlaşması. Substrat, infrastruktur və abstract.

### **Dilçilik metodları**

Metod və metonoliqiya. Dilçilik metodları. Dilin öyrənilməsi üsulları. Metod tədqiqat üsulu kimi. Təsviri metod. Dilin xarici və daxili xassələrinin öyrənilmə üsulları. Müqayisəli tarixi metod. Müqayisəli tarixi metodun mahiyyətləri. Müqayisəli tarixi metodun əsas üsulları.

Daxili və xarici bərpa üsulları. Dillərin tipoloji xüsusiyyətlərindən və dil ünsiyyət vasitələrindən istifadə. Tipoloji metodlar. Tipoloji təhlilin prinsipləri. Müqayisəli tutuşdurma. Qohum və qohum olmayan dillərin müqayisəli tutuşma üsulu ilə öyrənilməsi. Dilçilik coğrafiyası metodları və onların linqvistik əsasları. Dilçilik coğrafiyasının sinxronik və dinxronik aspektləri. Struktur təhlil metodları. Struktur təhlilin prinsipləri. Dilin struktur vahidləri arasında hədudların müəyyənəşdirilməsi. Dil vahidlərinin funksional təhlili.

### **Ədəbiyyat**

1. Axundov A. Ümumi dilçilik, Bakı, 2006
2. Cəfərov N. Ümumi dilçilik, Bakı, 2020
3. Qurbanov A. Ümumi dilçilik I-II, Bakı, 1989-1993
4. Koserik E. Ümumi dilçiliyə giriş, Bakı, 2006

5. Məmmədov N. Dilçiliyə giriş, Bakı, 2017
6. Məmmədov N. Azundov A. Dilçiliyə giriş, Bakı 1980
7. Humboldt V. fin Bəşər dilləri quruluşunun müxtəlifliyi və bunun bəşəriyyətin mənəvi inkişafına təsiri, Bakı 2008
8. Humboldt V. fin Məqalələr və fraqmentlər, Bakı, 2019
9. Rəcəbli Ə. Nəzəri dilçilik, Bakı, 2003
10. Rəcəbli Ə. Dilçilik tarixi, I-II Bakı, 2006-2007
11. Rəcəbli Ə. Dilçilik metodları, Bakı, 2003
12. Rəcəbli Ə. Sociolinguistika, Bakı, 2004
13. Sössür F. de Ümumi dilçilik kursu, Bakı, 2018
14. Ümumi dilçilik müntəxəbatı, Bakı, 2020
15. Verdiyeva Z., Ağayeva F., Adilov M. Dilçilik problemləri, Bakı, 1982